

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA “DISKURS”NING O‘RGANILISHI

Axmedova Dildora Jo‘raxon qizi

Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Tel: +99894-261-90-26

E-mail: dildora_juraxonovna24@mail.ru

Annotatsiya: Zamonaviy tishunoslikda “Diskurs” tushunchasining o‘rganilishi, rus tilshunosligi. o‘zbek tilshunosligida hamda jahon tilshunosligida “diskurs”ning o‘rganilishi. Tilshunoslikda diskurs o‘rganilgan davrlar va jahon olimlarining fikrlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: zamonaviy tilshunoslik, diskurs, jahon tilshunosligi, nutqiy faoliyat, rus tilshunosligi, amerika va fransuz tilshunosligi.

ИЗУЧЕНИЕ «ДИСКУРСА» В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Ахмедова Дилдора Джурахановна

Преподаватель Термезского государственного педагогического института

Тел+99894-261-90-26

E-mail: dildora_juraxonovna24@mail.ru

Аннотация: Исследование понятия «Дискурс» в современном языкознании, русском языкознании. исследование «дискурса» в узбекском языкознании и мировом языкознании. В лингвистике анализируются периоды изучения дискурса и мнения мировых ученых.

Ключевые слова: современное языкознание, дискурс, мировое языкознание, речевая деятельность, русское языкознание, американское и французское языкознание.

THE STUDY OF “DISCOURSE” IN MODERN LINGUISTICS

Akhmedova Dildora

Teacher of Termiz State Pedagogical Institute

Tel: +99894-261-90-26

E-Mail : dildora_juraxonovna24@mail.ru

Abstract: The study of the concept of "Discourse" in modern linguistics, Russian linguistics. the study of "discourse" in Uzbek linguistics and world

linguistics. In linguistics, the periods in which discourse is studied and the opinions of world scientists are analyzed.

Keywords: *modern linguistics, discourse, world linguistics, speech activity, Russian linguistics, American and French linguistics.*

KIRISH.

Zamonaviy tilshunoslikda diskurs tushunchasi lingvistik atama sifatida o'tgan asrning o'rtalarida qo'llanila boshlagan. Tilshunoslik sohasida diskursni turlicha talqin etishadi. Ba'zi tilshunoslar diskursni nutqiy faoliyat jarayoni hamda so'zlashish uslubi kabi mazmunlarda talqin qiladi. Diskurs lotincha "diskursus" – "muhokama" so'zidan olingan bo'lib, hissiy, bevosita, intuitiv, ya'ni muhokama orqali vosita bilan hosil qilinadigan mantiqiy dalil – isbotli bilim ma'nolarini beradi. Tilshunoslikda u dastlab gap yoki nutqqa bog'langan va kelishilgan oqibat ma'nosida kelsa, tilshunoslikda murakkab kommunikativ hodisa sifatida izohlanadi. Diskurs atamasining kelib chiqishiga nazar soladigan bo'lsak, V.G. Borbotko: "Diskurs ham matndir, lekin u tilning kommunikativ birliklaridan - jumalardan va ularning uzluksiz ichki semantik aloqada bo'lgan kattaroq birliklarga birlashmasidan iborat bo'lib, uni integral shakllanish sifatida qabul qilish imkonini beradi", – degan ta'rifni beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

A.A. Kibrik va P.B. Parshin jahon tilshunosligidagi "diskurs" atamasining tarixini tahlil qilib, uning uchta "makro tushunchasini" aniqladi: uchta lingvistik maktab bilan bog'liq degan fikri ilgari surib: Amerika, fransuz va nemis kabilarni nazarda tutadi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, sanab o'tilgan barcha qarashlar bir-biri bilan o'zaro ta'sirlashib, ko'plab oraliq talqinlarni keltirib chiqaradi. [1]

Amerika yo'nalishi hozirda V.Labov, J.Grayms, R.Langaker, T.Jivon, V.Chefe, shuningdek, gollandiyalik T.van Deyk asarlari bilan ifodalanadi. Ushbu tushunchadagi nutq odatdagi "og'zaki nutq" terminologik birikmalari bilan deyarli bir xil. Shuning uchun, qachon A.A. Kibrikning yozishicha, rus olimlari ham nutqni o'rganishga katta hissa qo'shgan, ammo u "bu terminologiyadan foydalanmasdan ham" shart qo'yishi kerak. E.A. Zenskaya, B.M. Gasparov, O.A.

Lapteva, O.B. Sirotinin monologlar va dialoglarning katta korpusini transkripsiya qildi va tavsifladi, ular davomida ogʻzaki soʻzlashuv nutqining xususiyatlarini aniqladilar (shu jumladan ijodkorlik, imo-ishoralar, yuz ifodalari va prosodik vositalardan faol foydalanish, teskari nazariy boʻlinish). Yu.V. oʻz asarlarini ritorika nazariyasi nuqtai nazaridan dialog qurish qonuniyatlariga bagʻishlagan. [5]

Kundalik suhbatni tahlil qilish jarayonida sotsiologlar J. Saks, E. Shegloff va G. Jeffersonlar etnometodologiya (haddan tashqari nazariylashtirishga qarshi qaratilgan ilmiy harakat) asosida kundalik muloqot tahlilini ishlab chiqdilar, keyinchalik u diskurs tahlilining bir qismiga aylandi. 1974-yildagi “Suhbatdagi muqobil mulohazalarning eng oddiy taksonomiyasi” maqolasida ular soʻzlarning odatiy ketma-ketligini (savol - javob, salomlashish - salomlashish, taklif - qabul qilish), dialogni qurish qoidalariga oid bir qator masalalarni koʻrib chiqdilar. Nutqning global strukturasini tavsiflash golland tilshunosi T.A. van Deyk. Oʻzining soʻnggi “Muloqot taʼrifiga” nomli asarida u “diskurs” atamasini ikki xil maʼnoda izohlaydi. Keng maʼnoda nutq - bu maʼlum bir vaqt, fazoviy va ijtimoiy-madaniy kontekstda sodir boʻladigan murakkab kommunikativ hodisa boʻlib, axborot uzatish kanali rol oʻynamaydi (masalan, doʻst bilan suhbat yoki gazeta oʻqish). Shu maʼnoda, u “kommunikativ harakatning tugallangan yoki davom etayotgan “mahsuli”, uning yozma yoki nutq natijasi sifatida talqin etiladi. Nutqning tuzilishini oʻrganar ekan, olim yangi atamalarni kiritadi: “makro struktura” va “ustki tuzilma”. Birinchi atama matnning umumiy mavzularini koʻrsatadi va uning izchilligini tavsiflaydi. Katta hajmdagi maʼlumotlarni qayta ishlash va saqlash, T.A. van Deykning fikriga koʻra, faqat “makro qoidalar” yordamida mumkin (ahamiyatsiz maʼlumotlarni qisqartirish, oʻxshash takliflarni umumlashtirish va bir nechta takliflarni bittaga qurish). U yoki bu nutq janrining (latifa, hikoya) umumiy qabul qilingan qurilishi T.A. van Deyk “ustki tuzilma” V. Kinch bilan birgalikda T.A. van Deyk nutqni tushunish strategiyalariga oid baʼzi masalalarni koʻrib chiqdi. Shu bilan birga T.A. Van Deyk va V. Kintsch tushunchaning beshta strategiyasini aniqlaydilar: 1) prepozitsiya (takliflar tuziladi), 2) mahalliy muvofiqlik (faktlar tuziladi), 3) tinglovchining ongida mavjud boʻlgan

bilimlardan foydalanish, 4) makrostrategiyalar (makrostrategiyalar). mohiyati, matnning umumiy g'oyasi), 5) sxematik (matn tarkibini tushunish). [3]

O'zbek tilshunosligimizda ham diskurs borasida lingvistik tadqiqotlar tilshunos Sh.Safarov tomonidan amalga oshirilgan. U matn va diskurs muammolari to'g'risida quyidagilarni bayon etadi: "Agarda matn va diskursning har ikkalasi ham inson lisoniy faoliyatining natijasi bo'lsa, ularni faqatgina zohiriy – formal ko'rsatkichga asosan "og'zaki" va "yozma" sifatlari bilan farqlash imkoniga gumonim bor. Shu bilan birga, ularning birini moddiy ko'rinishli hodisa, ikkinchisini esa bu xususiyatdan xoli ko'rinishda tasavvur qilish biroz qiyin masala hisoblanmoqda. [2]

Rus tilshunosligida matnni tushunish qonunlarini psixolingvist A.I. Novikov, psixologlar A.N. Sokolov, A.A. Smirnov, N.I. Jinkin va boshqalar o'rganib o'z qarashlarini berib o'tganlar. Dialogdagi sintaksis va shaxslararo muloqot o'rtasidagi bog'lanishlarni S.Ford, B.Foks, S.Tompson o'rgangan. "O'zaro ta'sirdagi grammatika" kitobida ular qo'shma gaplarning (asosan shart, sabab va vaqtinchalik) gapda taqsimlanish tamoyillarini batafsil ko'rib chiqadilar, ya'ni "muloqot mikro tuzilmasi"ni o'rganadilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Mazkur maqola zamonaviy tilshunoslikda "diskurs"ning o'rganilishi masalasi yoritilgan bo'lib, mavzuni yanada chuqurroq yoritib berish maqsadida ilmiy tadqiqotning analiz, sintez, germeneytik tahlil kabi metodlaridan foydalanildi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

A.A. Kibrik, Amerika maktabining tarafdori bo'lib, "diskurs" atamasi tildan foydalanishning barcha turlariga murojaat qilish uchun qulay deb hisoblaydi, chunki u "til faoliyatining dinamik jarayoni va uning natijasi (ya'ni matn)" belgisini o'z ichiga olinishi Kibrik tomonidan ta'riflab o'tiladi. A.A. Kibrik nutqning axborot uzatish kanaliga qarab turlarini ajratishni taklif qiladi: og'zaki va yozma nutqni olimlar "tilning asosiy, fundamental va asl shakli" deb baholaydilar. Aloqa vositalarining rivojlanishi bilan bosma nutq, telefon suhbat, radioeshittirish,

elektron pochta yozishmalari ajralib turadi, ular rasmiy va mazmun darajasida o'ziga xos xususiyatlarga ega, bu esa o'z navbatida M. Pesce g'oyalari bilan bog'liq bo'lib, u nutq obyektining yaratilishiga tilning tizimli tabiati va tarixiylik va interdiskurs ta'sir qilishini ko'rib chiqadi. [6]

Diskurs haqidagi keyingi tushuncha Fransiyada va birinchi navbatda strukturalist, fenomenolog M.Fuko falsafasidan kelib chiqqan bo'lib, u "diskurs" atamasidan a) bitta diskurs shakllanishiga tegishli bo'lgan gaplar to'plamini va b) "ma'lum bir davrda va m'lum bir ijtimoiy, iqtisodiy, geografik yoki lingvistik makonda so'zlash vazifasini bajarish uchun shart-sharoitlarni yaratgan, doimo vaqt va makonda aniqlangan anonim tarixiy qoidalar to'plami". Ushbu ta'rifni sharhlab, L.O. Cherneykning yozishicha, M.Fuko kontseptsiyasida nutq «bayonotlar majmui» sifatida matn bilan bir xil va moddiy bo'lib, «anonim qoidalar to'plami» sifatida tilshunoslikda boshqa o'xshashliklarni topa olmaydi. [4]

Nutqning har xil turlari analogiya, qarama-qarshilik yoki bir-birini to'ldiruvchi munosabatlarda bo'lishi mumkin. Masalan, "klassik davrda jamg'arish va tabiiy tarixni tahlil qilish o'rtasida analogiya bo'yicha bog'liqlik mavjud: birinchisi ehtiyoj va istakni ko'rib chiqadi va ifodalaydi, ikkinchisi esa idrok etadi va hukm qiladi" deya ta'rif bergan o'z asarlarida olim Fuko.

XULOSALAR.

Zamonaviy lingvistik tadqiqot materiallarida diskursning quyidagicha tiplari ajratilmoqda: pedagogik, siyosiy, tanqidiy, harbiy, diniy, iqtisodiy, ilmiy, o'quv, publitsistik, reklama va h.k. Bundan bilishimiz mumkinki, inson faoliyatining har qanday jabhasiga mansub bo'lgan diskurs turlari mavjud. Yuqoridagi tilshunos olimlarning fikrlaridan shu xulosani aytish mumkin, diskurs bir paytning o'zida ham lisoniy faoliyat jarayoni, hamda ushbu faoliyatning mahsulidir. Shuningdek, diskurs bu insonlarning o'zaro fikr almashinishi, muloqot qilishi, bir-biriga turli fikrlarni va ma'lumotlarni yetkazishi va ularni yetkazishda turli vositalardan foydalanishi, ikkala suhbatdosh uchun ham tushunarli bo'lgan jarayon hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Абельсон Р. Структуры убеждений // Язык и моделирование социального взаимодействия: Пер. и сост. В.М. Сергеева, П.Б. Паршина. Под общ. ред. В.В. Петрова. – М:1987.
2. Вайнрих Х. Лингвистика лжи // //Язык и моделирование социального взаимодействия: Пер. и сост. В.М. Сергеева, П.Б. Паршина. Под общ. ред. В.В. Петрова. – М: 1987.
3. Чернейко Л.О. Лексико-семантическая система языка и методы ее изучения. Спецкурс, прочитанный на филологическом факультете МГУ им. М.В. Ломоносова в 2009-2010.
4. Akhmedova Dildora Jo'rakhan kizi Lutfulla Kholiyirov. (2023). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF OIKONIM AND HYDRONYMS IN THE GERMAN LANGUAGE. International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers, 11(6), 172–176. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8017468>
5. Egamnazarova, Z. (2021). INGLIZ VA O`ZBEK TILI LEKSIKASI O`Z QATLAMANING CHOQ`ISHTIRMA TADQIQI . Журнал иностранных языков и лингвистики, 2(3). извлечено от <https://fll.jdpu.uz/index.php/fll/article/view/947>
6. Mukumov Makhmud Khudayberdievich. (2023). A BRIEF INSIGHT INTO INTERTEXTUALITY. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 414–420. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1099>
7. Бердиева, З. С. (2020). Организация и методика работы кружка по иностранному языку. Вопросы педагогики, (3-2), 26-29.
8. Ахмедова, А. (2024). КОНЦЕПЦИЯ ГАСТРОНОМИИ И ГАСТРОНОМИЧЕСКИЕ РЕКЛАМНЫЕ ТЕКСТЫ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 4(4). <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I4Y2024N47>